

5. *Кассирер Э.* Философия символических форм: Введение и постановка проблемы / Э. Кассирер // Культурология. XX век : антология. – М., 1995. – 412 с.
6. *Костомаров Н. И.* Две русские народности / Н. И. Костомаров. – К. ; Х. : Майдан, 1991. – 72 с.
7. *Кримський С. Б.* Під сигнатурою Софії / С. Б. Кримський. – К. : ВД «Києво-Могилянська академія», 2008. – 717 с.
8. *Михайлова Г.* Историко-психологические аспекты проблемы архетипа / Г. Михайлова // Мир психологии. – (43). – 2005. – С. 177–186.
9. *Старовойт І. С.* Збіг і своєрідності західноєвропейської та української ментальностей : філософсько-історичний аналіз / І. С. Старовойт. – Т. : Діалог, 1997. – 256 с.
10. *Федака С.* Закарпатська ментальність як породження нашої історії і культури / С. Федака // Закарпаття. Філософія культури. – Вип. 4. Весна / 2011. – Ужгород, 2011. – С. 19–21.
11. *Шубарт В.* Европа и душа востока / В. Шубарт. – М. : Рус. идея, 1997. – 318 с.
12. *Юнг К. Г.* Об отношении аналитической психологии к поэтико-художественному творчеству. Зарубежная эстетика и теория литературы XX века / К. Г. Юнг. – М. : Наука, 1987. – 340 с.

Резюме

Об'єктом дослідження статті є архетипні основи історичної спадкоємності українців, що розглядаються крізь призму становлення етнічного світогляду в історії європейської філософсько-психологічної думки від античності до сучасності. Проводиться аналіз української ментальності та розглядаються її сучасні проєкції в європейському аксіологічному просторі на прикладі карпатського регіону.

Ключові слова: ментальність, національний світогляд, архетип, архетипи української культури, ментальність українців Закарпаття.

Summary

***Oleinyk V.* Transformation of archetypes of the Ukrainian mentality under conditions of multiculturalism of Carpathian region**

The object of research is the archetypal basis of historical inheritance Ukrainians. We consider the phenomenology of formation of ethnic ideology in the history of European philosophical and psychological thought from antiquity to modern times. The analysis archetype of Ukrainian mentality and reviews current projection in the European axiological space on the example of the Carpathian region. The purpose of our study task – to consider the level of assimilation Ukrainian mentality in European space as an example of Transcarpathia and search mechanisms preserve the specific features of national identity and mentality of Ukrainian culture.

Key words: mentality, ideology of ukrainian, archetype, archetypes Ukrainian culture, the mentality of the Ukrainians of Transcarpathia.

Аннотация

***Олейник В.В.* Трансформация архетипов украинской ментальности в условиях поликультурности карпатского региона**

Объект исследования статьи – архетипные основы исторической наследственности украинцев, которые рассматриваются через призму становления этнического мировоззрения в истории европейской философско-психологической мысли от античности до современности. Проводится анализ украинской ментальности и определяются современные проєкции в европейском аксиологическом пространстве на примере карпатского региона.

Ключевые слова: ментальность, национальное мировоззрение, архетип, архетипы украинской культуры, ментальность украинцев Закарпатья.

Надійшла до редакції 10.11.2014 р.

УДК 008:130.2(477)

А.К. Шаган

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

Постановка проблеми. Потреба розбудови державотворчих процесів в Україні на засадах гуманізму, демократії, соціальної справедливості актуалізують проблему теоретичного осмислення і практичного впровадження громадянської культури. Формування останньої набуває особливої ваги в перехідному суспільстві, в якому закладаються основи демократичної ментальності, виховується здатність до критичного мислення, уміння відстоювати свої права, інтереси, переконання, усвідомлювати свої обов'язки та бути толерантними до поглядів інших людей, керуватися у вияві соціальної активності демократичними принципами. Сьогодні, коли нагальною є потреба політико-правової громадянської само ідентифікації, виникла необхідність дослідження феномену громадянської культури як механізму, що дає змогу запрацювати громадянському суспільству й демократії.

Мета статті полягає в обґрунтуванні теоретико-методологічних засад формування громадянської культури, визначенні її змісту та розкритті структурних елементів.

Основний матеріал. Термін «громадянська культура» з'явився у науковій літературі у другій половині ХХ ст. у зв'язку з виходом книги американських соціологів Г. Алмонда і С. Верби «Громадянська культура». Використовуючи методи емпіричного дослідження і порівняння політичних культур п'яти країн, автори дійшли висновку, що стабільність демократії залежить від наявності у тій чи іншій країні *громадянської культури*. Г. Алмонд і С. Верба стверджують, що громадянська культура є однією з моделей політичної культури, відповіді політичній системі демократії і сприяє підтримці демократичної стабільності [1; 125].

Варто зазначити, що громадянська культура нерозривно пов'язана з ідеєю громадянського суспільства. Узагальнюючи різні визначення громадянського суспільства, можемо визначити його як певний тип або, можливо, і зразок соціального життя, що характеризується наявністю у суспільстві горизонтальних зв'язків, незалежних від держави та її інститутів, покликаних забезпечити умови для самореалізації окремих індивідів і груп. У даному контексті слушною є думка Е. Арато та Д. Коена, які зазначають, що громадянське суспільство – це структури соціалізації, що набули організаційних та інституційних форм й орієнтують людей на специфічний тип асоціативності [2; 9]. Воно є самоорганізованим, структурованим, має механізми представництва і контролю за державою з боку недержавної сфери, політичних партій, підприємницьких груп, профспілок та інших неурядових організацій, суспільних рухів, правозахисних груп тощо.

Взаємозв'язок і взаємообумовленість понять «громадянське суспільство» і «громадянська культура» детермінуються включенням у себе ціннісно-нормативних складових. Як зазначає Н. Федотова, громадянська культура виступає символічним капіталом, що забезпечує прагнення суспільства до удосконалення і розвитку [8; 66].

Ключовим суб'єктом громадянської культури виступає громадянин або, як стверджують Г. Алмонд і С. Верба, – «потенційно активний громадянин» [1; 125], який, у свою чергу, не є активним політичним партисипантом, але системно відслідковує поведінку осіб, що ухвалюють рішення у політичній сфері. У системі громадянської культури громадянин виступає ціннісно-орієнтованим суб'єктом суспільного життя, детермінантом суспільних трансформацій. Цінність – це соціально схвалювані і такі, що розділяються більшістю у суспільстві уявлення про те, що таке добро, справедливість, патріотизм, любов, дружба тощо. Цінності являють собою переконання, що розділяються більшістю, відносно цілей, до яких потрібно прагнути [6; 882]. Такий громадянин бере активну участь у комунікативному процесі і тому, як правило, володіє високою пізнавальною мобільністю, спектром соціальних установок, зокрема таких як міжособиста довіра, терпимість, законслухняність, відповідальність, співпраця тощо. Внаслідок соціальні відносини в межах громадянської культури базуються на основі взаємної довіри, толерантності, компромісності, почутті громадянської солідарності і суспільного блага.

Дослідники наголошують, що демократії існують і розвиваються завдяки активній участі населення в громадянських справах, високому рівні поінформованості щодо подій, які відбуваються у суспільстві і широкому розповсюдженню почуття громадянської відповідальності. Американський дослідник Г. Лассуел виділяє п'ять відмінних рис демократичного характеру особистості, серед яких: 1) «відкрите еґо», під яким він розуміє зацікавлене ставлення до інших людей; 2) здатність поділяти цінності інших; 3) різновекторну суспільну орієнтацію; 4) довіру до оточуючих і готовність покласти на них; 5) відносну свободу від страху і тривоги [9; 495].

Однією з відмінних особливостей громадянської культури, на думку Г. Алмонда і С. Верби, є її змішаний характер, зумовлений поєднанням паройкіальної, підданської і громадянських орієнтацій. Справа в тім, що дослідники виділяють три ідеальних (у веберівському сенсі) типи політичної культури, притаманні різним етапам і рівням розвитку політико-культурних відносин. Для паройкіальної політичної культури характерним є не розмежування політичних функцій і ролей від економічних і релігійних, люди мають слабе уявлення про політику і відповідно індиферентні до неї. Підданська політична культура складається при наявності більш менш диференційованих політичних функцій, ролей та інститутів. Для неї типовим є пасивне ставлення до політичної системи з боку підданих, зацікавлених в основному практичними, важливими для повсякденного життя результатами діяльності влади. І нарешті, для третього типу (культура участі, або партисипаторна культура) характерним є високий рівень інтересу громадян до політики, їх поінформованість про політичне життя суспільства, а найголовніше – активна участь у політичному процесі. Не зважаючи на те, що саме останній тип найбільш повно відповідає сутті політичної культури демократичного суспільства, Г. Алмонд і С. Верба притримуються іншої логіки, ґрунтованій на тому, що демократія є змішаною політичною системою, а відповідно має внутрішні суперечності. Саме тому адекватною цій системі може бути змішана політична культура, що поєднує у собі усі три типи. Таку позицію дослідники обґрунтовують тим фактом, що вона може включити у себе усіх громадян, навіть тих, хто притримується різних культурних орієнтацій, залучити їх до політичного процесу і забезпечити соціальну стабільність.

Відповідно громадянська культура – це баланс різних культур, свого роду система стримувань і противаг. Як зазначає Е. Баталов, ця система перенесена з владних відносин у сферу політичної культури. На його думку, це баланс між владою і відповідальністю пануючих еліт, рівно як і між політичною активністю і пасивністю громадян [3; 13]. Від громадянина демократичного суспільства потрібні устремління, що суперечать один одному; він повинен бути активним, але разом із тим і пасивним; включеним в політичний процес, але не надмірно; впливовим, але і шанобливим до владних інститутів. Іншими словами, демократія ґрунтується на примиренні крайнощів і дотриманні міри в політиці.

Як зазначають Г. Алмонд і С. Верба, громадянська культура передбачає баланс між політичною згодою і розбіжностями, що підтримуються як на рівні пересічних громадян, так і на рівні еліт. Без згоди з ключових питань неможливе мирне вирішення політичних суперечок і успішне функціонування демократичних інститутів. У той же час, останні не здатні ефективно діяти і в тому випадку, якщо в суспільстві немає політичних розбіжностей, адже демократія передбачає можливість вибору між альтернативами. До того ж відсутність розбіжностей, а значить і опозиції, істотно ускладнює контроль над елітами і притуплює у них почуття відповідальності перед суспільством. Саме тому потрібно урівноважувати розбіжності, не допускаючи їх виходу за небезпечну межу.

Унаслідок у демократичному суспільстві складається досить складна і водночас динамічна система збалансованих політико-культурних орієнтацій. Такій системі притаманні політична активність, але вона не настільки велика, щоб підірвати владу уряду; залучення громадян у політику і помірна відданість системі і елітам; політичні розбіжності, які є контрольованими. До того ж, політичні орієнтації, що утворюють громадянську культуру, пов'язані із загальними соціальними та міжособистісними орієнтаціями. У межах громадянської культури норми міжособистісних відносин, загальної довіри і довірчого ставлення до свого соціального оточення пронизують політичні установки і пом'якшують їх.

Аналізуючи громадянську культуру, Г. Алмонд і С. Верба зазначають, що вона характеризується двома суперечностями, а саме:

- між високою оцінкою своєї потенційної впливовості на політичні рішення й більш низьким рівнем реального впливу;
- між ступенем поширення вербального визнання обов'язковості участі громадян у політичному житті і реальною значимістю та обсягом участі [1].

З одного боку, бездіяльність звичайної людини допомагає забезпечити правлячій еліті владу у тій мірі, що необхідна для ефективного вирішення проблем. З іншого, – роль громадянина, як активного й впливового фактору, що забезпечує відповідальність еліт, підтримується завдяки його прихильності нормам активного громадянства і переконаністю, що він може бути впливовим політичним актором.

Таким чином, громадянин у країні з високою громадянською культурою є потенційно активним. Він не виступає як постійний учасник політичного процесу, рідко активний у політичних групах, але при цьому має резерв потенційної впливовості. Тобто вважає, що якщо буде потреба, він може мобілізувати своє соціальне оточення в політичних цілях. Модель громадянської культури поєднує в собі інваріантні і варіантні елементи. З одного боку, її змістовне наповнення у різних країнах залишається тотожним, зокрема це стосується фундаментальних цінностей та балансу протилежних орієнтацій, без яких немає демократії як політичного режиму, побудованого на принципі рівноправної участі всіх громадян в управлінні державою і прийнятті життєво важливих для них рішень.

Формування громадянської культури – складний процес, що включає в себе навчання в багатьох соціальних інститутах – у сім'ї, групі однолітків, школі, на робочому місці тощо. Тип досвіду, одержуваного в цих інститутах, різний. Індивіди набувають політичні орієнтації шляхом спрямованого навчання – наприклад, на уроках основ громадянськості, а також практичного досвіду – аналізуючи діяльність суб'єктів політичної системи.

Політична культура громадян може сформуватися лише за умови скоординованості дій держави і інститутів громадянського суспільства. Американський соціолог Р. Патнем називав причиною активності населення та успішної діяльності органів місцевого самоврядування рівень громадянськості [7; 35]. У довідкових виданнях *громадянськість* визначається як інтегративна якість особистості, що характеризується ціннісним ставленням до держави, народу, до себе як громадянина; на основі усвідомлення прав і обов'язків дозволяє відчувати себе юридично, морально й політично дієздатною, спроможною компетентно впливати на розбудову демократичного громадянського суспільства [5; 30].

Українські дослідники стверджують, що громадянськість – це світоглядно психологічний стан людини, що характеризується відчуттям себе громадянином конкретної держави, лояльним ставленням до її інституцій та законів, почуттям власної гідності у стосунках з представниками держави, знанням і повагою до прав людини, чеснот громадянського суспільства, готовністю і вмінням домагатися дотримання власних прав, вимогливістю до держави щодо виконання її функцій, відповідальним ставленням до своїх обов'язків перед державою [4; 163].

Громадянська культура являє багаторівневе ієрархізоване явище. Ця багаторівневність та ієрархізація обумовлені багатоманітними системними зв'язками з різними соціальними явищами, процесами та інститутами. За допомогою інститутів громадянського суспільства ця культура пов'язана з різними сферами життя суспільства, що зумовлені потребами людського суспільства:

- з політичними інститутами та інститутами державного управління;
- органами місцевого самоврядування як галузі безпосереднього застосування інструментальних ціннісних орієнтацій громадян в межах місцевих спільнот;
- неурядовими некомерційними організаціями (НКО), що репрезентують інтереси громадян та їх потреби в самоідентифікації, самореалізації і соціальної взаємодії в різних соціальних сферах, як важливим системо утворюючим елементом громадянського суспільства;
- з громадянським вихованням і громадянською освітою;
- з політичними інститутами і процесами за допомогою політичної поведінки громадян і реалізації їх політичних орієнтацій та інтересів;

- зі сферою права шляхом правової поведінки громадян і реалізації ними своїх прав і свобод і виконання покладених на них обов'язків;

- зі сферою культури як областю реалізації духовних інтересів і потреб індивідів.

Функціональна спрямованість громадянської культури полягає у формуванні активного громадянина і сприяє його:

- ціннісній самореалізації;
- ідентифікації, що дозволяє усвідомити свої ціннісні орієнтації і знаходити способи їх репрезентації в суспільстві;
- соціалізації, що характеризує процес засвоєння певних навиків, якостей, традицій, що дозволяють реалізовувати свої громадянські права і виконувати покладені громадянським суспільством обов'язки;
- інтеграції – забезпечує соціально-корпоративним групам співпрацю з органами державної влади, місцевим самоврядуванням, ЗМІ, інститутами громадянського суспільства;
- комунікації – на основі систем соціальної комунікації та інформації організовувати процеси соціальної взаємодії і координації соціальних зв'язків, у тому числі за допомогою формальних і неформальних комунікаційних каналів;
- репрезентації інтересів через інститути громадянського суспільства.

Як свідчить світова практика, розвиток громадянського суспільства можливий за рахунок політичної і громадянської активності суспільства, що створює фундамент демократії. Становлення громадянського суспільства пов'язане з формуванням стійких демократичних традицій і культури, базованої на повазі прав окремої особистості, толерантності, соціальної відповідальності. Формування громадянської культури сприяє становленню особистості особливого типу, якій, з одного боку, притаманні високий рівень автономії, а з іншого, – здатність конструктивно спілкуватися з іншими особистостями заради суспільного блага і миру. Високий рівень громадянської культури особистості сприяє конструктивному вирішенню завдань суспільного розвитку, детермінує активізацію таких якостей як довіра і толерантність, патріотизм, громадянську позицію тощо, що внаслідок сприяє функціонуванню інститутів демократії.

Список використаної літератури

1. *Алмонд Г.* Гражданская культура и стабильность демократии / Г. Алмонд, С. Верба // Полис. – 1992. – № 4. – С. 122–134.
2. *Арато Э.* Гражданское общество и политическая теория / Э. Арато, Д. Коен. – М. : Весь мир, 2003. – 784 с.
3. *Баталов Э.* Политическая культура сквозь призму civic culture / Э. Баталов // Pro et contra. – 2002. – Т. 7. – № 3. – С. 7–22.
4. *Довбня О. М.* Громадянська культура людини як умова становлення демократичної політичної системи / О. М. Довбня // Вісник Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Сер. «Питання політології». – 2008. – № 796, вип. 11. – С. 157–164.
5. *Енциклопедія для фахівців соціальної сфери.* – 2-е вид. – К. ; Сімферополь : Універсум, 2013. – 536 с.
6. *Культура и культурология : словарь.* – М. : Академ. Проект ; Екатеринбург : Деловая книга, 2003. – 928 с.
7. *Патнэм Р.* Чтобы демократия сработала / Р. Патнэм. – М. : Прогресс, 1996. – 302 с.
8. *Федотова Н. Г.* Концепция гражданской культуры в контексте российских проблем социокультурной динамики / Н. Г. Федотова // Вестник Новгород. гос. ун-та. – 2004. – № 27. – С. 65–71.
9. *Lasswell H. D.* The Political Writings / H. D. Lasswell. – Glencoe, 1951. – 525 с.

Резюме

Розглядається проблема формування громадянської культури, розкривається її зміст, функціональна спрямованість. Взаємообумовленість зв'язок громадянської культури з розвитком громадянського суспільства, становленням потенційно активного громадянина, окреслюються напрями її формування.

Ключові слова: демократія, громадянське суспільство, громадянська культура, активний громадянин, громадянськість.

Summary

Shagan A. Theoretical and methodological principles of civic culture formation

On the basis of scientific approaches the problem of the development of civic culture reveals its contents, functional orientation. Determined tight bunches of civic culture with the development of civil society can be traced contradictions of its formation. During the study, analyzed the issue becoming a problem potentially active citizen who serves the value-oriented subject of public life, determinants of social transformation. Determined value basis, which should have a citizen who has a high level of civic culture. Outlines the main directions of development of civic culture.

Key words: democracy, civil society, civic culture, an active citizen, citizenship.

Анотація**Шаган А.К. Теоретико-методологические основы формирования гражданской культуры**

Рассматривается проблема формирования гражданской культуры, раскрывается ее содержание, функциональная направленность, прослеживается связь гражданской культуры с развитием гражданского общества, становлением потенциально активного гражданина, определяются направления ее формирования.

Ключевые слова: демократия, гражданское общество, гражданская культура, активный гражданин, гражданственность.

Надійшла до редакції 11.09.2014 р.

УДК 008:001

О.В. Яковлев

**ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ ДИСКУРС КУЛЬТУРОЛОГІЧНОЇ РЕГІОНІКИ
ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ**

Культурологічна регіоніка складає важливий напрям дослідження культурних здобутків різних регіонів України. Регіоніка останнім часом інтенсивно розвивається. Вона тісно співпрацює з різними суміжними науками, такими як філософія, культурологія, історія, етнологія, соціологія, педагогіка тощо. Ці процеси сприяють формуванню нової методологічної наукової бази, що вбирає основні засади суміжних наук, а це, в свою чергу, впливає на розширення меж традиційних досліджень та появу нових культурологічних напрямів. Це дає змогу по-новому, враховуючи всі суперечності, розкрити певні мистецькі явища окремого регіону в контексті комплексного дослідження культури України. «Рефлексія регіональних суб'єктів предмета власної культурної самості, ролі і місця свого краю у міжрегіональному просторі, що завжди активізується з початком нового культурно-історичного етапу, є проявом ...сутнісних захисних (адаптивних) механізмів культури. Регіональна багатоелементність національного поля сприяє віднаходженню нового творчого потенціалу для подальшого саморозвитку країни, забезпечуючи повноту, універсальність та динамічну цілісність» [8; 93].

Поняття «регіон» досліджується вченими у різних аспектах. У широкому розумінні, за І. Кононовим, це «динамічне, багаторівневе, суспільне утворення, яке проявляється на різних етапах розвитку суспільства, дослідження регіонального життя передбачає взаємодію соціології з філософією, географією, історією, економічними та філологічними дисциплінами... поняття «регіон» використовується не тільки в науковому, але й у владному та повсякденному дискурсах, що підвищує його багатозначність» [3; 46]. З позицій культурології регіон – історико-культурна територіальна спільність, що поєднує «територіально-адміністративні та культурні процеси, обумовлені існуванням духовного світу особистості, що проявляється у стійкості духовних цінностей, етико-естетичних норм, світоглядних принципів» [5; 5].

Сучасні регіональні дослідження характеризуються такими рисами: висвітлення закономірностей розвитку культури певного регіону; періодизація розвитку культури досліджуваного краю; розкриття передумов, що впливають на культурні трансформації регіону; виявлення причинно-наслідкових зв'язків між соціальними і культурними процесами; розкриття впливу освіти та освітньо-культурних центрів на розвиток культури окремого регіону; висвітлення внеску культурно-мистецьких регіональних надбань у загальнонаціональну культурну спадщину [6].

При наявності значної кількості праць по майже кожному регіону України найбільш повно і масштабно досліджений захід держави. Аналізу та узагальненню результатів цього культурологічного доробку й присвячена дана стаття, у якій поданий критичний аналіз дисертаційних досліджень регіонально-мистецтвознавчого та історичного напрямку, що були захищені у спеціалізованих вчених радах Львівської національної музичної академії імені М. Лисенко (І. Антонюк – Львівський край) та Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв (Т. Смирнової – Волинь).

Зупинимося на більш детальному аналізі регіональних досліджень найхарактерніших західних культурних локусів України – Галичини та Волині – з позицій джерелознавства і наукового осмислення синергетичних процесів розвитку культурного простору України ХХІ ст.

Фрагментарність історичних розвідок, відсутність фундаментальних праць з питань витоків культури України, де було би викладено цілісну історико-культурологічну картину розвитку культурно-мистецьких процесів, потребує створення комплексного знання щодо даної проблеми у вітчизняній науці, реконструкції окремих найважливіших історичних періодів.

В умовах нових соціокультурних реалій останнього десятиліття ХХ – початку ХХІ ст. перед культурологічною наукою постала потреба концептуального переосмислення підходу до тлумачення культурно-мистецьких процесів Волині доби Просвітництва, теоретичного усвідомлення і практичного запровадження прогресивного досвіду минулого. В цьому відношенні дисертаційне дослідження Т. Смирнової «Культурно-мистецьке життя Волині доби Просвітництва (кінець ХVІІІ – початок ХІХ ст.)» [7], виконане у Рівненському державному гуманітарному університеті під керівництвом відомого вченого проф. В. Виткалова, має суттєве значення для вітчизняної історії та культурології як концептуальне вираження універсальних естетичних чинників